

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ : ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΣ ΤΟΜΕΑΣ : ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΑΓΩΓΗ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ : Κος Αλέξανδρος Σταυρόπουλος
Φοιτήτρια : Καπελέρη Άννα
Α.Μ. : 21503

ΦΡΟΝΤΙΣΤΗΡΙΑΚΗ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΘΕΜΑ
«Η Ανθρωπολογία των Μακαρισμών».

ΑΘΗΝΑ 2004

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στην παρούσα εργασία μας θα ασχοληθούμε με ένα κατεξοχήν διαχρονικό θέμα: την **Ανθρωπολογία των Μακαρισμών**. Στους μακαρισμούς ο Κύριος καθορίζει, συνοπτικά αλλά περιεκτικά, τα απαραίτητα γνωρίσματα του ανθρώπου που θέλει να ανήκει στο Σώμα του Χριστού. Μας παρουσιάζει τα χαρακτηριστικά που διακρίνουν το πλήρωμα της Εκκλησίας και συγχρόνως μας δίνει «λύσεις» και διέξοδο στο αδιέξοδο που έχει οδηγήσει τον άνθρωπο η αμαρτία.

Η πρόταση του καθηγητή μας κ. Αλέξανδρου Σταυρόπουλου να ασχοληθώ με αυτό το θέμα με ενθουσίασε αλλά συγχρόνως με βάρυνε με την ευθύνη της διεκπεραίωσης και τη σπουδαιότητα ενός τέτοιου πρωτότυπου ζητήματος. Δεν ήταν όμως λίγες οι δυσκολίες που έπρεπε να ξεπεραστούν στην πορεία της εργασίας. Αυτό ίσως το δικαιολογεί το γεγονός ότι οι μακαρισμοί είναι ένας από τους κεντρικότερους άξονες της διδασκαλίας του Κυρίου και η ερμηνευτική τους προσέγγιση για τη συλλογή των ανθρωπολογικών τους στοιχείων έπρεπε να γίνει προσεχτικά ώστε να συμβαδίζουν με τα σύγχρονα δεδομένα της εποχής αλλά να μην αλλοιώνουν το χαρακτήρα του θείου λόγου.

Έπειτα, μετά την παρουσίαση των ανθρωπολογικών στοιχείων των μακαρισμών ακολουθεί μία αυθόρμητη προσπάθεια συνδυασμού των εννέα μακαρισμών με τα έξι είδη της αγάπης όπως αυτά διακρίνονται στο ευαγγέλιο της Κρίσεως. Τα δεδομένα που προκύπτουν από τη σύγκριση των δύο χωρίων μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το ένα συμπληρώνει και επεξηγεί το άλλο ως προς το νόημα και τους στόχους.

Ένας είναι ο στόχος του Κυρίου, ήρθε στη γη για να φέρει το μήνυμα της σωτηρίας. Το γεγονός ότι η πρώτη διδασκαλία του αναφέρεται στους μακαρισμούς, φανερώνει τη σημασία τους για τον άνθρωπο. Οι μακαριζόμενες αρετές μοιάζουν με αλληπάλληλες βαθμίδες μιας πνευματικής κλίμακας. Όταν ανέβει κανείς την πρώτη αισθάνεται την

ανάγκη να ανέβει και τις επόμενες, ως την τελευταία. Τότε η ζωή του ανθρώπου τοποθετείται σε ένα νέο πλαίσιο και η πορεία του από το κατ' εικόνα στο καθομοίωση διευκολύνεται. Η Εισαγωγή που ακολουθεί ελπίζουμε να βοηθήσει τον αναγνώστη να ενταχθεί στο κλίμα των μακαρισμών μέσω μιας ερμηνευτικής, χριστοκεντρικής, εσχατολογικής και εκκλησιολογικής προσέγγισης. Με αυτόν τον τρόπο επιδιώκουμε να κάνουμε πιο προσιτή τη μετάβαση στην Ανθρωπολογία των Μακαρισμών που είναι και ο σκοπός της παρούσας έρευνας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	9
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	11
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	12

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΤΑ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΗΚΑ ΤΩΝ ΜΑΚΑΡΙΣΜΩΝ

1)Η ΤΑΠΕΙΝΟΦΡΟΣΥΝΗ.....	14
2)ΤΟ ΚΑΤΑ ΧΡΙΣΤΟΝ ΠΕΝΘΟΣ.....	16
3)Η ΠΡΑΟΤΗΤΑ.....	18
4)Η ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ.....	20
5)Η ΕΛΕΗΜΟΣΥΝΗ.....	22
6)Η ΚΑΘΑΡΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΚΑΡΔΙΑΣ.....	24
7)ΟΙ ΕΙΡΗΝΟΠΟΙΟΙ.....	25
8)Η ΓΕΝΝΑΙΟΨΥΧΙΑ.....	26
9)Η ΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΠΙΣΤΗΣ.....	28

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΛΥΣΗ ΣΤΟ ΑΔΙΕΞΟΔΟ ΤΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ: ΤΑ ΕΞΙ ΕΙΔΗ ΤΗΣ ΑΓΑΠΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΜΑΚΑΡΙΣΜΟΙ.....

.....	30
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	33
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ.....	34
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	35

○ Η εικόνα στο εξώφυλλο προέρχεται από το περιοδικό Εφημέριος, τ.2 Φεβρουάριος 2003,σ.7

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι μακαρισμοί παρουσιάζονται με διαφορετικό τρόπο σε δύο ευαγγελιστές: στον Ματθαίο(5 3-11) και στο Λουκά(6 20-22). Στην εργασία μας θα στηριχθούμε στον Ματθαίο καθώς είναι περισσότερο αναλυτικός από το Λουκά. Πιθανότατα η αρχική μορφή των μακαρισμών να ήταν του Λουκά και ύστερα ο Ματθαίος να πρόσθεσε τις επεξηγήσεις.

Οι μακαρισμοί αποτελούν τον κεντρικό άξονα της επί του Όρους Ομιλίας. Όσα θα ακολουθήσουν αποσκοπούν σε μια περαιτέρω εξήγηση των μακαρισμών και των γνωρισμάτων του μακαρίου ανθρώπου. Το όλο κείμενο των μακαρισμών ίσως να μην το εξεφώνησε συνεχόμενο ο Κύριος αλλά αυτό να έγινε τμηματικά σε ομιλίες του σε διαφορετικές περιοχές. Η συγκεκριμένη διδασκαλία ανταποκρίνεται στο μορφωτικό επίπεδο και στη δυνατότητα κατανόησης των ανθρώπων της εποχής. Γι' αυτό χρειάζεται ιδιαίτερη προσπάθεια στην ερμηνευτική του προσέγγιση ώστε να προσαρμόζονται στα δεδομένα της κάθε εποχής.

Έπειτα, ο ευαγγελιστής Ματθαίος επιχειρεί να προβάλλει την ενότητα Παλαιάς και Καινής Διαθήκης. Στην Παλαιά Διαθήκη κεντρικό σημείο είναι ο δεκάλογος ενώ στην Καινή Διαθήκη οι μακαρισμοί, που εξαγγέλλονται από το νέο Μωϋση, τον Χριστό.

Οι μακαρισμοί μπορούν να χωρισθούν σε τρία μέρη: στο πρώτο(Μτ.5 3-6) όπου τίθεται το ερώτημα ποίοι αποτελούν το λαό του Θεού, στο δεύτερο(Μτ.5 7-9) όπου προσδιορίζονται τα γνωρίσματα αυτού του λαού και στο τρίτο(Μτ.5 10-12) όπου μετά τη σύγκρουση του λαού του Θεού με τις αντίθετες δυνάμεις θριαμβεύουν οι δίκαιοι.

Διακρίνονται επίσης χριστοκεντρικά, εσχατολογικά και εκκλησιολογικά στοιχεία. Αναμφισβήτητα πίσω από τους μακαρισμούς υπάρχει το πρότυπο του Κυρίου. Επομένως, η μακαριότητα του ανθρώπου είναι αναπόσπαστα δεμένη με το πρόσωπό Του. Έπειτα, μπορεί οι μακαρισμοί να έχουν πάντα χαρακτήρα επίκαιρο, όμως η τελείωση της μακαριότητας θα επέλθει στη μέλλουσα ζωή. Τέλος, όταν ο Κύριος απευθυνόταν

στον όγλο, είχε μπροστά του όλη την Εκκλησία.Άλλωστε η μακαριότητα είναι δωρεά του Αγίου Πνεύματος που υπάρχει και θριαμβεύει μέσα στην Εκκλησία.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΤΑ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΩΝ ΜΑΚΑΡΙΣΜΩΝ

1. Η ΤΑΠΕΙΝΟΦΡΟΣΥΝΗ

*«Μακάριοι οι πτωχοί τω πνεύματι,
ότι αυτών έστιν η βασιλεία των ουρανών».*

Ο Κύριος ήρθε στη γη «ευαγγελίσασθαι πτωχοίς,ιάσασθαι τους συντετριμμένους τήν καρδίαν,κηρύξαι αιχμαλώτοις άφεσιν¹».Μακαρίζοντας τους φτωχούς στο πνεύμα είναι βέβαιο ότι δεν επαινεί την ασυνεσία και την ανοησία.Αντιθέτως μάλιστα επαινεί εκείνους που αισθάνονται με ταπεινότητα την πνευματική τους φτώχεια και την εξάρτηση ολόκληρου του εαυτού τους από το Θεό. Είναι εκείνοι οι άνθρωποι που αναγνωρίζουν την αδυναμία της πνευματικής τους ζωής, συνειδητοποιούν τα ατοπήματά τους εξαιτίας της αμαρτίας και στρέφονται με ελπίδα στον Κύριο.Εχουν βιώσει την απώλεια της Θείας Χάριτος και με προσμονή ζητούν τη θεραπεία τους από το Θεό.Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι οι ίδιοι θα μείνουν αδρανείς ή ότι θα εγκαταλείψουν τον αγώνα της ζωής.Η προσπάθειά τους για πνευματική ανύψωση θα συνεχιστεί

Ο Κύριος μακαρίζοντας τους πτωχούς στο πνεύμα μας οδηγεί στον προβληματισμό ως προς το τι είναι πλούτος και τι φτώχεια.Ο άγιος Γρηγόριος Νύσσης διακρίνει δύο είδη πλούτου²:τον αξιοθαύμαστο πλούτο των αρετών και τον αξιοκατάκριτο υλικό πλούτο που εξαπατά τις αισθήσεις και καταστρέφει τον πλούτο της ψυχής.Επίσης δύο είδη φτώχειας:της φτώχειας ως προς τα πνευματικά

¹ Λκ. 4,18

² J.P.Migne,P.G.σ.1200

αγαθά(σωφροσύνη,δικαιοσύνη,σοφία) και τη φτώχεια ως προς το κακό, εκείνων που δεν έχουν δεχτεί τις δελεαστικές προσφορές του διαβόλου.

Ποια λύση όμως υπάρχει για όλους εκείνους τους ανθρώπους που ενέδωσαν στον αξιοκατάκριτο πλούτο ή στην πνευματική φτώχεια;Υπάρχει σωτηρία;

Ο Κύριος έρχεται για μια ακόμη φορά και στέκεται βοηθός δίπλα στον πάσχων άνθρωπο προβάλλοντάς του για φάρμακο την αρετή της θεληματικής ταπεινοφροσύνης. Μάλιστα δίνει για πρότυπο τη δική του φτώχεια «ότι δι' υμάς επτώχευσε πλούσιος ών, ίνα υμείς τη εκείνου πτωχεία πλουτήσητε».³ Παροτρύνει τον άνθρωπο να πουλήσει τα υπάρχοντά του ,να ανταλλάξει τον υλικό πλούτο με τον πνευματικό ώστε να γίνει ανάλαφρος από τα πάθη που του φέρνει ο πλούτος.

Η αρετή της ταπεινοφροσύνης έχει τρεις διαστάσεις:την ηθική,τη διανοητική και την υλική αυτογνωσία⁴.Ο άνθρωπος που έχει κατακτήσει την ηθική αυτογνωσία έχει συνειδητοποιήσει το βαθμό της αμαρτωλότητάς του στις επιθυμίες,στα λόγια και στις πράξεις του.Γνωρίζει τις παγίδες του πνευματικού του αντιπάλου,του διαβόλου και αυτό είναι το πρώτο βήμα για να τις αποφύγει.Έχοντας και την διανοητική ταπεινοφροσύνη, αντιλαμβάνεται ότι οι γνώσεις,οι ικανότητες και οι δεξιότητές του είναι δωρεές του Θεού ενώ με την υλική αυτογνωσία κατανοεί ότι τα υλικά αγαθά είναι πρόσκαιρα και ότι το σώμα είναι εύθραυστο και επιρρεπές στα πάθη.

Η απόκτηση της ταπεινοφροσύνης προϋποθέτει την αρχή της αυτογνωσίας.Η εφαρμογή της πρώτης επιτυγχάνεται με την υπακοή στο θέλημα του Θεού, ενώ της δεύτερης με την καταστολή του εγωϊσμού, της κενοδοξίας και της αλαζονείας.Η αμοιβή της ταπεινοφροσύνης είναι σπουδαία.Η ψυχή του ανθρώπου διακατέχεται από εσωτερική γαλήνη και η σχέση του με τον πλησίον είναι ειρηνικές.Ήδη προγεύεται τη Βασιλεία των Ουρανών που του ανήκει.

³ Β'Κορίν .8,9

⁴ Παπακώστα , Επί του όρ.,σ.28

2.ΤΟ ΚΑΤΑ ΧΡΙΣΤΟΝ ΠΕΝΘΟΣ

*«Μακάριοι οι πενθούντες,
ότι αυτοί παρακληθήσονται».*

Ο δεύτερος μακαρισμός έρχεται ως συμπλήρωση του πρώτου.Στον πρώτο μακαρίζεται ο άνθρωπος που συνειδητοποιεί τη φτώχεια της πνευματικής του ζωής.Στον δεύτερο μακαρίζεται το πένθος που δημιουργείται στην καρδιά των ανθρώπων όταν αυτοί νοιώθουν την αμαρτωλότητά τους και την αμαρτωλότητα του κόσμου.

Ο απόστολος Παύλος διακρίνει δύο είδη λύπης⁵:την κοσμική και την κατά Θεόν.Στην κοσμική λύπη, το πένθος προκαλείται από τη στέρηση εκείνων που ευφραίνουν την ανθρώπινη ζωή.Η καταστροφή της περιουσίας,ο θάνατος προσφιλών ανθρώπων,η μη απόκτηση υλικών αγαθών και δόξας,η ματαίωση των κοσμικών πόθων είναι συνήθεις αιτίες λύπησης των ανθρώπων όμως δεν είναι κατά Θεόν.Ο Κύριος δεν μακαρίζει τη λύπη αλλά τη γνώση του αγαθού στην οποία έρχεται ως συνέπεια η λύπη επειδή διαπιστώνουμε ότι δεν κατέχουμε το αγαθό(κατά Θεόν λύπη).Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα που αναφέρει σχετικά ο άγιος Γρηγόριος Νύσσης⁶. Δύο άνθρωποι είναι τυφλοί,ο ένας εκ γενετής,ο άλλος από λάθος.Η συμφορά του σκοτός όμως δεν θα πλήξει και τους δύο το ίδιο.Ο δεύτερος γνωρίζει τι έχει στερηθεί, θεωρεί σοβαρή την απώλεια του φωτός και θα προσπαθήσει να ξαναδεί ενώ ο πρώτος δεν θα λυπηθεί πολύ αφού ποτέ δεν ένιωσε τη χαρά του φωτός.Έτσι, όποιος έχει το αληθινό αγαθό κατανοεί τη φτώχεια της ψυχής του και πενθεί γιατί η παρούσα ζωή δε βρίσκεται μέσα σε εκείνο το αγαθό.Ο άνθρωπος βίωσε το αγαθό πριν γνωρίσει την αμαρτία.Είχε αφθαρσία,αυτονομία,μακαριότητα και ήταν κοντά στο Θεό.

⁵ Β'Κορίν .7-10

⁶ J.P.Migne,P.G. σ.1224

Ο θρήνος έρχεται στη ζωή του ανθρώπου όταν αντιλαμβάνεται τη πτωτική του κατάσταση.Οι σωματικές και ψυχικές ασθένειες, ο εγωϊσμός,η σκληρότητα των ανθρωπίνων σχέσεων έχουν γίνει καθεστώς στην καθημερινή μας πραγματικότητα.Όμως υπάρχει σωτηρία:να ζητάμε πάντα το αληθινό αγαθό, αυτό μας διδάσκει ο Κύριος.Αυτό που πρέπει να γίνει πρώτα είναι η κατάρριψη των ψεύτικων σχημάτων της παρούσας ζωής.Έτσι ο δρόμος για το αγαθό θα «ανοίξει» φερνοντάς μας πιο κοντά στο Θεό.

Η αμοιβή για τη διαπίστωση της λάθος πορείας και της λύπησης θα είναι η παρηγορία που θα προέλθει από τη κοινωνία με το Άγιο Πνεύμα.Οι πενθούντες θα λάβουν πλήθος δωρεών από το Άγιο Πνεύμα στην παρούσα και στη μέλλουσα ζωή.

3.Η ΠΡΑΟΤΗΤΑ

«Μακάριοι οι πραείς,ότι αυτοί κληρονομήσουσι την γήν».

Αμέσως μετά τον μακαρισμό της θεληματικής ταπεινοφροσύνης και της κατά Θεόν λύπης, μακαρίζονται οι «πραείς» Η πραότητα είναι το φυσικό επακόλουθο των δύο προηγούμενων αρετών.Σε έναν κόσμο έντονα ανταγωνιστικό και ταραγμένο,οι «πραείς» είναι εκείνοι που συμβάλλουν ώστε να δημιουργηθεί ένα κλίμα ειρηνικής συνεργασίας και κοινωνικής ομαλότητας.

Ποιοι όμως είναι οι «πραείς»;Είναι συνηθισμένο φαινόμενο σήμερα με αυτόν τον όρο να εννοούνται, λανθασμένα, όλοι εκείνοι που μένουν αδρανείς και αδιάφοροι στα προβλήματα και στην πρωτική φορά της καθημερινής ζωής, εκείνοι που αντιδρούν με απάθεια στην επικράτηση των κακών λογισμών και στην εξάπλωση της αμαρτίας.Αντίθετα μάλιστα, ο Χριστός δεν νομοθετεί την απάθεια καθώς βρίσκεται έξω από τα όρια της ανθρώπινης φύσης η εξαφάνιση της επιθυμίας.Συνιστά την πραότητα, ένα εφικτό όριο της αρετής ως αντίσταση στους λογισμούς,πριν γίνουν έργα οι σκέψεις.

«Πραείς» επομένως είναι όλοι εκείνοι που δεν ενδίδουν στο πάθος του θυμού που παραμορφώνει την ανθρώπινη φύση. Είναι εκείνοι που έχουν ασκηθεί στην ταπεινοφροσύνη, που αναγνωρίζουν τη φτώχεια της πνευματικής τους ζωής και επιδιώκουν την εξάλειψη της αλαζονείας και της περιφρόνησης που είναι οι αιτίες του θυμού.Είναι όλοι εκείνοι που φέρονται με πραότητα και επιείκεια στις σχέσεις με τους συνανθρώπους τους, δεν τaráσσονται εσωτερικά αλλά στέκονται πάνω από τις τριβές της καθημερινής πραγματικότητας.Χωρίς θυμό, εριστικότητα ή διάθεση φιλονικίας,οι «πραείς» φέρνουν συμφιλίωση και ενότητα.Οι

«πραείς» είναι γη αγαθή όπου βλασταίνουν οι αρετές⁷ και έτσι ο κόσμος του παρόντος από έρημος γίνεται πραγματικά Εδέμ και γη της επαγγελίας.

⁷ Πατρώνου 1997 ,Ιστ. Πορ.σ.309

4. Η ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ

«Μακάριοι οι πεινώντες και διψώντες την δικαιοσύνη, 'ότι αυτοί χορτασθήσονται».

Ο Χριστός τονίζει την ανάγκη του ανθρώπου για δικαιοσύνη παραθέτοντας δύο ισχυρά συναισθήματα: την πείνα και τη δίψα. Ο άνθρωπος που πεινά και διψά αισθάνεται έντονα την επιθυμία να καλύψει αυτές τις ανάγκες. Όταν μάλιστα η πείνα και η δίψα αφορούν την κατά Θεόν δικαιοσύνη, τότε ο στόχος του κορεσμού είναι υψηλός και ιερός. Όμως δεν υπάρχει κορεσμός στην απόκτηση της θείας δικαιοσύνης καθώς ο οργανισμός του σώματος που δεν αισθάνεται πλέον πείνα και δίψα είναι βέβαιο ότι θα καταρρεύσει⁸. Έτσι και ο χριστιανός που δεν αισθάνεται την ανάγκη της δικαιοσύνης οδηγείται στον πνευματικό θάνατο και παύει να είναι χριστιανός. Είναι επομένως απαραίτητη η όρεξη για δικαιοσύνη.

Η θεϊκή έννοια της δικαιοσύνης ξεπερνά κάθε ανθρώπινο ορισμό. Ενώ η ανθρώπινη δικαιοσύνη προϋποθέτει την απόδοση στον καθένα αυτού που του ανήκει, εννοεί τους δικαστές που τιμωρούν τους ένοχους και αθωώνουν τους αθώους, η κατά Θεόν δικαιοσύνη έχει δοθεί και ανήκει σε όλους και όχι στους λίγους⁹. Η ανθρώπινη δικαιοσύνη μπορεί να οδηγήσει στην ανισότητα ή στην λάθος κρίση αλλά η θεϊκή δικαιοσύνη δεν κάνει φυλετικές ή κοινωνικές διακρίσεις.

Ο Χριστός στο διάλογό του με τη Σαμαρείτιδα λέει πως τροφή του είναι να εκπληρώνει το θέλημα του Πατρός του¹⁰. Θέλημα του Πατρός είναι η σωτηρία μας. Το θέλημά Του να σωθούμε πρέπει να γίνει και δικό μας, δηλ. να πεινάσουμε και να διψάσουμε για τη σωτηρία μας. Με τον όρο δικαιοσύνη

⁸ Παπακώστα 1948, Επί του Όρ., σ.68

⁹ J.P.Migne, P.G. σ.1233

¹⁰ Ιω.4,34

ο Χριστός εννοεί κάθε είδους αρετή, όπως τη φρόνηση, τη ανδρεία, την αγάπη που ο άνθρωπος πρέπει να αποκτήσει ώστε να επικρατήσει το θείο θέλημα. Η επιθυμία της αρετής έχει ως αποτέλεσμα την απόκτησή της. Η αμοιβή δεν περιορίζεται στην παρούσα ζωή, με την ικανοποίηση της πείνας και της δίψας. Ο πλήρης κορεσμός θα επέλθει στη μέλλουσα ζωή όπου όσοι εφάρμοσαν το θέλημά Του θα αξιωθούν θαυμαστούς βαθμούς αγιότητας.

5.Η ΕΛΕΗΜΟΣΥΝΗ.

*«Μακάριοι οι ελεήμονες,
ότι αυτοί ελεηθήσονται».*

Η ελεημοσύνη είναι η επόμενη αρετή που μακαρίζει ο Κύριος και που αποτελεί χαρακτηριστικό του ανθρώπου που βιώνει το θείο θέλημα. Σύμφωνα με τον άγιο Νεκτάριο¹¹ σε αυτόν τον μακαρισμό επαινούνται οι φιλόανθρωποι και οι συμπονετικοί, οι οποίοι προσφέρουν στον συνάνθρωπό τους ηθική και υλική υποστήριξη ανάλογα με τις ανάγκες που έχει.

Ο Κύριος προσκαλεί τον άνθρωπο να γίνει ελεήμων, να δείξει αγάπη και συμπάθεια στους ανθρώπους που υστερούν σε σχέση με τους άλλους¹² (σωματικά, οικονομικά, κοινωνικά). Το έλεος φέρνει ισορροπία ανάμεσα σε αυτόν που πλεονεκτεί με εκείνον που μειονεκτεί, ανάμεσα σε φτωχούς και πλούσιους. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της παραβολής του νεαρού πλουσίου που αναζητούσε τον τρόπο να φτάσει στην τελείωση. Η απάντηση του Κυρίου ήταν να πουλήσει τα υπάρχοντά του, να δώσει το κέρδος στους φτωχούς και θα έχει θησαυρό στον Ουρανό¹³. Έλεος είναι η εκούσια λύπη για τον πόνο του άλλου. Με το έλεος ο άνθρωπος ξεφεύγει από το εγώ του και επικοινωνεί με τον πλησίον του. Γνώρισμά και προϋπόθεση του ελέους είναι η αγάπη και ο πόθος να ευεργετηθεί εκείνος που υποφέρει.

Η ευεργεσία μπορεί να ασκηθεί με ποικίλους τρόπους. Δεν περιορίζεται στην προσφορά υλικών αγαθών. Η ελεημοσύνη μπορεί να ασκηθεί και μέσα από την επιστήμη. Για παράδειγμα, ο γιατρός ή ο δικηγόρος έχουν την δυνατότητα να προσφέρουν καθημερινά τη βοήθειά τους σε όποιον έχει ανάγκη τη γνώση και την εμπειρία τους. Ελεημοσύνη επίσης είναι η ποιμαντική διακονία που

¹¹ Αγίου Νεκταρίου, Ιερά Κατήχησις, σ.120

¹² J.P.Migne, P.G. ,σ.1260

¹³ Μτ. ,19,2

συντελεί στη «θεραπεία» των ψυχών και στην επιστροφή τους στο δρόμο του Θεού. Ελεήμων είναι και εκείνος που ήθελε να βοηθήσει αλλά δεν το κατόρθωσε λόγω κάποιας αδυναμίας του.

Αν υπήρχε το έλεος στην καθημερινή μας ζωή, δεν θα υπήρχαν πολλά δεινά, όπως οι κοινωνικές ανισότητες, η αλαζονεία, το μίσος κ.α. Η παρουσία της ελεημοσύνης θα επέφερε τη στοιχειώδη δικαιοσύνη αφού ο καθένας δεν θα προσπαθούσε να επωφεληθεί από τον πλησίον, αντιθέτως θα έδινε από τα υπάρχοντά του διότι και ο ίδιος ό,τι έχει το έλαβε από τον Θεό: «Τι έχεις ό ούκ έλαβες; ει δε και έλαβες, τι καύχασαι ως μη λαβών;».¹⁴

Ο Θεός μας έπλασε με την προϋπόθεση να κάνουμε το καλό. Από εμάς εξαρτάται αν θα πράξουμε ή όχι το θέλημά Του. Θα υποστούμε όμως τις συνέπειες των έργων μας ή της αδράνειάς μας αφού «δανείζει Θεώ ο ελεών πτωχόν, κατά δε το δόμα αυτού ανταποδώσει αύτω».¹⁵

¹⁴ Α΄ Κοριν. 4,7

¹⁵ Παροιμ. 19,17

6.Η ΚΑΘΑΡΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΚΑΡΔΙΑΣ

*«Μακάριοι οι καθαροί τη καρδιά,
ότι αυτοί τον Θεόν όψονται».*

Έπειτα ο Κύριος μακαρίζει τους «καθαρούς» στην καρδιά και τους αξιώνει να «δουν» τον Θεό. Με τον όρο καρδιά, ο Κύριος εννοεί τον όλο άνθρωπο. Όσοι είναι καθαροί στην καρδιά έχουν φτάσει σε ένα υψηλό πνευματικό επίπεδο και έχουν έρθει πιο κοντά στο Θεό αφού έχουν εξαγνίσει την ψυχή τους από το κακό που τους προκάλεσε η αμαρτία. Η καθαρότητα της καρδιάς είναι το αποτέλεσμα της ταπεινοφροσύνης και της αγάπης προς τον συνάνθρωπο που διακρίνει τη ζωή τους. Με την καταπολέμηση της αδικίας και την αποστροφή προς τα έργα της κακίας, οι άνθρωποι υπερβαίνουν την πλεονεξία και τον εγωισμό και αποκτούν γνησιότητα και ακεραιότητα στην ζωή τους. Αυτό είναι το μονοπάτι που μας οδηγεί στην αγνότητα της καρδιάς.

Οι καθαροί στην καρδιά μπορούν να αντέξουν τη θέα του Θείου Φωτός γι' αυτό και ο Κύριος τους ανταμείβει με αυτό το δώρο. Θα «δουν» τον Θεό όμως μόνο ως προς τις Θείες του Ενέργειες αφού ο άνθρωπος είναι αδύνατο να δει τη Θεία Φύση του. Μέσα στον αναγεννημένο άνθρωπο υπάρχει ο Θεός και ο άνθρωπος μπορεί να Τον αισθανθεί. Άλλωστε ο Κύριος όταν λέει ότι: «Η βασιλεία του Θεού βρίσκεται μέσα σας»¹⁶ εννοεί ότι το σπουδαίο και το μακάριο είναι όχι το να γνωρίζεις κάτι περί του Θεού αλλά το να έχεις μέσα σου τον Θεό.

¹⁶ Λκ. 17,21

7.ΟΙ ΕΙΡΗΝΟΠΟΙΟΙ

**«Μακάριοι οι ειρηνοποιοί,
ότι αυτοί υιοί Θεού κληθήσονται».**

Όταν δυο πρόσωπα βρίσκονται σε διαμάχη, τότε εκείνος που τους συμφιλιώνει λέγεται ειρηνοποιός. Αυτή είναι η γενική έννοια του όρου. Σ' αυτήν την περίπτωση τα κίνητρα του ειρηνοποιού μπορεί να είναι ποικίλα. Στην κατά Χριστόν όμως ειρήνη ένα είναι το κίνητρο: η αγάπη. Ειρήνη είναι η επιθυμία της αγάπης προς τον συνάνθρωπο. Με την επικράτησή της εξαφανίζονται το μίσος, ο θυμός, η υποκρισία, ο φθόνος. Έτσι ο ειρηνοποιός γίνεται η αιτία για την εξαφάνιση αυτών των κακών στον πλησίον και για την επικράτηση του αγαθού αντίστοιχα.

Εξίσου σπουδαίο είναι η ειρήνη που φέρνει ο άνθρωπος στη σχέση του συνανθρώπου του με τον Θεό, όταν υπάρχει απομάκρυνση από το θείο θέλημα εξαιτίας της αμαρτίας. Τότε μακαρίζεται ο ειρηνοποιός, ο οποίος γίνεται συν-εργάτης του Θεού στο έργο της επικράτησης της ειρήνης.¹⁷ Απαραίτητη προϋπόθεση όμως είναι η ειρήνη στον εσωτερικό κόσμο του ειρηνοποιού ώστε να υπάρχει και γενική ειρήνη στις σχέσεις με τον συνάνθρωπο και τον Θεό. Πρέπει δηλαδή να υπάρχει ειρηνική συμφωνία¹⁸ στην επανάσταση που κάνει σάρκα κατά του πνεύματος. Ωστόσο δεν πρέπει να δεχτούμε ότι η ζωή μας είναι διπολική: σωματική και πνευματική καθώς με την ειρήνη και την κυριαρχία του αγαθού θριαμβεύει η ενότητα.

Η αμοιβή των ειρηνοποιών θα είναι η υιοθεσία. Θα γίνουν δηλαδή υιοί του Θεού. Έχοντας «βοηθήσει» στην ειρήνευση του κόσμου, ακολουθώντας το παράδειγμα του μέγα ειρηνοποιού Χριστού που ήρθε στη γη για να φέρει ειρήνη στον κόσμο, δίκαια αξιώνονται να γίνουν τέκνα του Θεού.

¹⁷ Αγίου Νεκταρίου 1984, Ιερά Κατήχησις, σ.121

¹⁸ J.P.Migne, P.G. σ.1289

8.Η ΓΕΝΝΑΙΟΨΥΧΙΑ

*«Μακάριοι οι δεδιωγμένοι ένεκεν δικαιοσύνης,
ότι αυτών έστιν η βασιλεία των ουρανών».*

Στον σημερινό κόσμο όπου κυριαρχεί το παιγνίδι του κέρδους και της δύναμης, που καταπατούνται τα ανθρώπινα δικαιώματα, είναι σπουδαίο ν'αναγνωρίσουμε τη σπουδαιότητα της αυτοθυσίας για την επικράτηση της δικαιοσύνης.Γι' αυτό και στον όγδοο μακαρισμό ο Κύριος επαινεί, όπως επεξηγεί ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος¹⁹ , όσους διώκονται για χάρη της αρετής, της προστασίας των συνανθρώπων τους και της ευσέβειας.

Θα μπορούσαμε εύλογα να παρατηρήσουμε ότι ο παρών μακαρισμός είναι η συμπλήρωση του τετάρτου που προηγήθηκε καθώς η δίωξη ένεκεν δικαιοσύνης είναι δυστυχώς μια από τις συνέπειες της επιθυμίας και επιδίωξης(πείνα,δίψα) για την εφαρμογή της.Η Ορθόδοξη Παράδοσή μας ,με τους βίους των αγίων της έχει να μας προσφέρει έξοχα παραδείγματα γενναιοψυχίας όπως το παράδειγμα της αγίας Σωσάνας η οποία κινδύνεψε να υποστεί ατιμωτικό θάνατο προκειμένου να μην υποστεί τις αξιώσεις των δύο κακών πρεσβυτέρων.Επίσης ο Ιωσήφ εξορίστηκε στην Αίγυπτο από τη σύζυγο του Πετεφρή και ο προφήτης Ηλίας ,υπερασπίζοντας τους αδικημένους, διώχθηκε από την Ιεζαβέλ.

Είναι άξιο απορίας γιατί τόσοι θαυμαστοί άνθρωποι διώκονται και φυλακίζονται για τα φρονήματά τους.Ωστόσο υπάρχει απάντηση και τη δίνει ο Κύριος στον Μυστικό Δείπνο όταν λέει: «Εγώ δέδωκα αυτοίς τον λόγον σου και ο κόσμος εμίσησεν αυτούς ότι ουκ εισίν εκ του κόσμου, καθώς εγώ ουκ ειμί εκ του κόσμου»²⁰.

¹⁹ J.P.Migne,P.G. σ.328

²⁰ Ιω.17,14

Είναι επόμενο το δίκαιο και το αληθινό να έρχεται σε σύγκρουση με το ψεύτικο κατεστημένο, οι ενάρετοι και ευσεβείς να διώκονται από τους ασυνείδητους ωφελμιστές. Όμως ο Κύριος τους ανταμείβει δίκαια τους διωκόμενους χαρίζοντάς τους τη βασιλεία των ουρανών.

9.Η ΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΠΙΣΤΗΣ

«Μακάριοι έστε, όταν ονειδίσωσιν υμάς και διώξουσι και είπωσι παν πονηρόν ρήμα καθ' υμών ψευδόμενοι, ένεκεν εμού. Χαίρετε και αγγαλιάσθε, ότι ο μισθός υμών πολύς εν τοις ουρανοίς. Ούτω γαρ edίωξαν τους προφήτας τους προ υμών».

Ο τελευταίος μακαρισμός του Κυρίου από πολλούς μελετητές θεωρείται συμπλήρωση ή επεξήγηση του προηγούμενου. Όμως ο Κύριος εδώ δεν αναφέρεται στη δίωξη των δικαίων αλλά των ομολογητών της Ορθόδοξης Πίστης. Σύμφωνα με τον άγιο Νεκτάριο στο σημείο αυτό μακαρίζονται οι μαθητές Του, οι μελλοντικοί κήρυκες της πίστης, οι οποίοι θα υποστούν διωγμούς και ονειδισμούς αμυνόμενοι την Αλήθεια²¹.

Πράγματι, ο Κύριος εδώ μιλά εν όψει των δοκιμασιών και των διωγμών που θα έρθουν στο μέλλον για τους αποστόλους και την Εκκλησία. Κατά κάποιον τρόπο η Εκκλησία βιώνει και η ίδια τη μαρτυρική πορεία του Ιησού. Δέχεται συκοφαντίες, δυσφήμιση και διαστρέβλωση των θείων λόγων. Όμως μετά το μαρτύριο ακολουθεί η Ανάσταση, η χαρά και η αγαλίαση. Είναι ευτυχία ο διωγμός για τον Κύριο αφού γίνεται αιτία ν' αποκτήσεις το αγαθό, γράφει ο άγιος Γρηγόριος Νύσσης²². Αγαθός όμως είναι και ο Κύριος με τον οποίο θέλει να κοινωνήσει αυτός που διώκεται. Αλλά είναι δύσκολο να προτιμήσεις το αγαθό με την θεϊκή έννοια όταν είσαι προσηλωμένος στις κοσμικές απολαύσεις. Ο άνθρωπος που έχει εθιστεί σε αυτά εύκολα γίνεται θύμα των διωκτών. Ωστόσο ο λόγος του Θεού όταν εισχωρήσει στην ανθρώπινη ψυχή τη λυτρώνει από τη από τη συνήθεια και την

²¹ Αγίου Νεκταρίου 1984, Ιερά Κατήχησις, σ. 121

²² J.P. Migne, P.G., σ. 1297

κάνει να αγωνιστεί για το αγαθό. Αυτό είναι που οπλίζει τον κάθε πιστό με σθένος ώστε να δεχτεί τη στέρηση των υλικών αγαθών και το κάθε βασανιστήριο ως μέσο για την επίτευξη του θείου θελήματος και της μετοχής στην ουράνια βασιλεία. Άλλωστε το βασανιστήριο είναι το αποδοτικότερο εξαγνιστικό της αμαρτίας καθώς καταπολεμά την επιθυμία, που είναι η αιτία της αμαρτίας.

Είναι τέλος η υψηλότερη αρετή να πάσχει και να διώκεται ο άνθρωπος υπέρ του Χριστού. Η υπομονή των μαρτυρίων για χάρη της ορθόδοξης πίστης ανταμείβει τον άνθρωπο με χαρά και αγαλίαση. Όταν πραγματώνεται το αγαθό, η χαρά του Κυρίου γίνεται και δική μας: «Ταύτα λαλώ ίνα έχωσι την χαράν την εμήν πεπληρωμένη εν αυτοίς».²³

²³ Ιω. 15,11

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΛΥΣΗ ΣΤΟ ΑΙΔΙΕΘΛΟ ΤΟΥ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

«ΟΙ ΜΑΚΑΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΤΑ 6 ΕΙΔΗ ΤΗΣ ΑΓΑΠΗΣ»

Μια προσεκτική μελέτη των δυο ευαγγελικών χωρίων των μακαρισμών(Μτ.53-12) και του ευαγγελίου της Κρίσεως(Μτ.25 35-46) μας οδηγεί σε μια διαπίστωση:ότι οι δύο λόγοι του Κυρίου έχουν κοινή θεματολογική, τελεολογική και χρονολογική προσέγγιση.Επισης θα λέγαμε ότι το ένα χωρίο συμπληρώνει και επεξηγεί το άλλο.Έτσι αποκαλύπτεται η σπουδαιότητα αλλά και η σοβαρότητα του περιεχομένου του θείου κηρύγματος και συγχρόνως τονίζεται η ανθρώπινη ευθύνη να συλλάβει και να κατανοήσει τα υψηλά μηνύματα αλλά πάνω από όλα να τα εφαρμόσει στην καθημερινή του ζωή.

1) Θεματολογική προσέγγιση των δύο χωρίων.

Τα 6 είδη της αγάπης όπως αυτά διαφαίνονται στο ευαγγέλιο της Κρίσεως έρχονται ως «θεραπεία» στα 6 δεινά που βασανίζουν τον άνθρωπο (επίνασα,εδίψησα,ξένος ήμην,γυμνός,ησθένησα,εν φυλακή ήμην).

Έπειτα οι μακαρισμοί έρχονται να επικροτήσουν την όλη προσπάθεια «ίαςης»του ανιστάμενου ανθρώπου που με την εφαρμογή του θείου θελήματος γίνεται και πάλι «φιλοκαλικός».²⁴

Η πείνα και η δίψα του σύγχρονου ανθρώπου από ψυχική και πνευματική άποψη μπορούν να ικανοποιηθούν όταν γίνουν πείνα και δίψα²⁵ για την επικράτηση της θείας δικαιοσύνης,όταν γίνουν ανάγκη για την επίτευξη της αρετής και της σωτηρίας μας.Γι' αυτό ο Κύριος μακαρίζει τους «πεινώντες και διψώντες την δικαιοσύνην» και τους υπόσχεται πνευματικό κορεσμό.

²⁴ Σταυρόπουλου 2000,Συμβ.Ποιμ.,σ.21

²⁵ Σταυρόπουλου 2000, Τα έξι είδη , σ.272

Ύστερα τι σημαίνει για τον άνθρωπο να είναι ξένος; Είναι ο άνθρωπος που είναι ξένος προς τον εαυτό του, εκείνος που δεν έχει αυτογνωσία. Έπειτα είναι εκείνος που είναι ξένος προς το Θεό και αδιάφορος στο θείο θέλημα.

Όμως και σε αυτήν την περίπτωση υπάρχει θεραπεία. Ο Κύριος επαινεί τους φτωχούς στο πνεύμα, δηλαδή όσους έχουν επίγνωση της πνευματικής τους φτώχειας και αντιδρούν με επαναπροσδιορισμό της σχέσης τους με το Θεό και τον εαυτό τους. Εδώ συνιστάται η καλλιέργεια της αρετής της ταπεινοφροσύνης και της αυτογνωσίας, ως αντίδοτο στην αποξένωση.

Έπειτα με τον όρο «γυμνός» εννοείται και η ψυχική γύμνια²⁶. Πρόκειται για τη γυμνότητα από το νόημα της εν Χριστώ ζωής, από την ελπίδα και την πίστη. Είναι αλήθεια ότι η αμαρτία μπορεί να «ξεγυμνώσει» τον άνθρωπο από ό,τι καλό έχει. Ωστόσο, η κατά Θεόν λύπη που προέρχεται από τη διαπίστωση ότι δεν κατέχουμε το αγαθό και η αλλαγή πορείας στη ζωή έχουν σωτήρια αποτελέσματα. Οι πενθούντες θα βρουν στο τέλος παρηγορία από το Άγιο Πνεύμα.

Το ίδιο και η ασθένεια, που συνδέεται άμεσα με την αμαρτία ως συνέπειά της. Ο Κύριος αντιπαραθέτει στην εξάπλωση της αμαρτίας την καθαρότητα της καρδιάς. Η καθαρότητα της καρδιάς έρχεται με τον εξαγνισμό της ψυχής από το κακό και την υπέρβαση του εγωισμού. Πρέπει επίσης να υπάρχει ειρηνική συμφωνία μεταξύ σώματος και ψυχής ώστε να κυριαρχεί η ενότητα και η ισορροπία στον άνθρωπο. Δεν είναι επομένως ασήμαντο που ο Κύριος μακαρίζει τους καθαρούς στην καρδιά και τους ειρηνοποιούς.

Τέλος, θα μπορούσαμε να συνδυάσουμε την αγάπη προς τους φυλακισμένους με την αγάπη για τους «δεδιωγμένους» αδερφούς μας που πάσχουν για την υπεράσπιση της δικαιοσύνης και της πίστης.

²⁶ Σταυρόπουλος 2000, Τα έξι είδη, σ.274

Ωστόσο η ανάγκη για απελευθέρωση είναι σημαντικότερη στους ανθρώπους που είναι δέσμιοι των παθών τους²⁷. Η ηθική προσφορά και η υποστήριξη από τους «ελεήμονες» θα βοηθούσε πολύ στην αποδέσμευση και μετάνοια των «φυλακισμένων» συνανθρώπων μας.

2) Ως προς την τελεολογική προσέγγιση των μακαρισμών και των έξι ειδών της αγάπης, ο στόχος είναι ένας: η σωτηρία των ανθρώπων. Οι παραινέσεις για το πώς πρέπει να πράξουμε προς τον πάσχων πλησίον και οι ευλογίες στους μακαρισμούς αποσκοπούν στην πνευματική διακονία του ανθρώπου και στον προσανατολισμό του στην κατά Χριστόν ζωή.

3) Ως προς την χρονολογική προσέγγιση, τόσο οι μακαρισμοί όσο και τα έξι είδη της αγάπης δεν απευθύνονται σε μια συγκεκριμένη εποχή. Άλλωστε η διδασκαλία του Κυρίου απευθύνεται σε όλο το πλήρωμα της Εκκλησίας όλων των εποχών. Δεν θα μπορούσαμε όμως να μην παρατηρήσουμε μια «μελλοντική» διάσταση του παρόντος που εκφράζεται στα θεια λόγια. Αυτό εξηγείται εσχατολογικά αφού τίποτα δεν σταματά στο παρόν καθώς το χριστιανικό παρόν ανήκει στο μέλλον.

²⁷ Τα 6 είδη της αγάπης σ.278

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ελπίζουμε μετά το τέλος της μελέτης της παρούσας εργασίας να πραγματοποιήθηκε ο στόχος της. Σκοπός μας δεν ήταν απλά η ερμηνεία και η έκθεση των ανθρωπολογικών στοιχείων των Μακαρισμών αλλά κυρίως η προσπάθεια να περάσουμε στον σύγχρονο άνθρωπο το μήνυμά τους. Ένα μήνυμα που δεν είναι άλλο από την ενεργό κινητοποίηση.

Αυτό δεν συμβαίνει όταν αντιληφθούμε τη μακαριότητα με τη στατική, αρχαιοελληνική της σημασία, παρατηρεί ο καθηγητής μας κ. Αλέξανδρος Σταυρόπουλος²⁸, αλλά με την έννοια της δυναμικής μακαριότητας που προέρχεται από ρήμα με σημασία «τρέχω». Πρέπει επομένως ο άνθρωπος να σπεύσει, να κατανοήσει και να υιοθετήσει και ο ίδιος τα γνωρίσματα του μακαρίου χριστιανού. Να ακολουθήσει το παράδειγμα του Κυρίου μας που αποτελεί το κατεξοχήν πρότυπο της αρετής. Μαζί του όμως να «παρασύρει» και τον πλησίον του ώστε μαζί να βιώσουν τη μακαριότητα και τη μετοχή στη Βασιλεία των Ουρανών.

Ας ευχηθούμε ο κάθε άνθρωπος να γίνει ο Άνθρωπος των Μακαρισμών. Ο δρόμος θα είναι δύσκολος και ο αγώνας επίπονος, όμως η ανταμοιβή θαυμαστή και θεία.

²⁸ Σταυρόπουλου 2002, Ποιος άνθρωπος για τον 21 αι., σ. 179

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- 1.Ιερά Κατήχησις = Ορθόδοξος Ιερά Κατήχησις, Αγίου Νεκταρίου Πενταπόλεως, Αθήνα 1984
- 2.Συμβ. Ποιμ.= Συμβουλευτική Ποιμαντική, Αλέξανδρου Σταυρόπουλου, Αθήνα 2000
- 3.Τα έξι είδη = Τα έξι είδη της αγάπης του ευαγγελίου της Κρίσεως, Αλέξανδρου Σταυρόπουλου, Αθήνα 2000
- 4.Επί του Όρ. = Η επί του όρους ομιλία του Κυρίου,Σεραφείμ Παπακώστα, Αθήνα 1948
- 5.Ιστ.Πορ. = Η ιστορική πορεία του Ιησού, Γεωργίου Πατρώνου,Αθήνα 1997
- 6.Ιω. = Κατά Ιωάννην ευαγγέλιο
- 7.Μτ. = Κατά Ματθαίον ευαγγέλιο
- 8.Λκ. = Κατά Λουκά ευαγγέλιο
- 9.Α΄ Κορίν. = Α΄ προς Κορινθίους επιστολή του απ.Παύλου
- 10.Β΄ Κορίν. = Β΄ προς Κορινθίους επιστολή του απ. Παύλου
- 11.Παροιμ. = βιβλίο των Παροιμιών της Π.Δ
- 12.P.G. = Patrologiae Graecae,J.P.Migne, Paris 1862

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αγίου Νεκταρίου Πενταπόλεως, Ορθόδοξος Ιερά Κατήχησις
Αθήνα 1984, σ.116-125
2. Αγουρίδου Σάββα, Η επί του όρους ομιλία του Κυρίου,
Αθήνα 1984, σ.38-54
3. Μπούσαλη Παγκρατίου, Λόγοι εις τους Μακαρισμούς,
Αθήνα 2001, σ.9-223
4. Παπακώστα Σεραφείμ, Η επί του όρους ομιλία του Κυρίου,
Αθήνα 1948, σ.17-121
5. Πατρώνου Γεωργίου, Η ιστορική πορεία του Ιησού,
Αθήνα 1997, σ.306-318
6. Σιώτη Μάρκου, Η ερμηνεία της επί του όρους ομιλίας του
Κυρίου, Αθήνα 1986, σ.68-100
7. Σταυρόπουλου Αλέξανδρου, Συμβουλευτική Ποιμαντική,
Αθήνα 2000, σ.19-25
8. Του ιδίου, Τα έξι είδη της αγάπης του ευαγγελίου της
Κρίσεως, Αθήνα 2000, σ.267-279
9. Του ιδίου, Μνήμη και λήθη στη θεία λειτουργία,
Αθήνα 1989, σ.46-60
10. Του ιδίου, Ποιός άνθρωπος για τον 21 αιώνα,
περιοδ. Ευθύνη, τ.364, Απρίλιος 2002, σ.178-179
11. Τρεμπέλα Παναγιώτου, Η Καινή Διαθήκη μετά συντόμου
ερμηνείας, Αθήνα 1982, σ.15-16, 113-114, 250
12. Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια,
Αθήνα 1966, τ.9, σ.973-977
13. Λεξικό Βιβλικής Θεολογίας, Αθήνα 1980, σ.623-625
14. J.P.Migne, Patrologiae Graecae, τ.44, σ.1194-1301 και
τ.57, σ.223-228, Paris 1862